

ВЛАСИ У СЕВЕРНОЈ СРБИЈИ И ЊИХОВИ ПРВИ КАНУНИ

УКЉУЧИВАЊЕ влаха северне Србије у османско друштво и службу феномен је који заслужује посебну пажњу историчара, иако се данас расположивим изворима не може у потпуности објаснити. Недостају, у првом реду, извори о њиховом правном и друштвеном положају у периоду самосталности, а нарочито у периоду деспотовине, који је претходио турској најезди. Расположиви законски текстови о власима у средњовековној српској држави односе се на влахе манастирских и црквених властелинстава, па поклоњене, цркви уступљене влахе. О власима владара и крупне властеле зна се мало и претпоставља се да су били ћелатори и војници, али са војничком организацијом без већег политичког значаја и без чвршћих организационих целина. При томе се истиче како никаквих података нема да су власи у немањинској Србији имали једну организациону целину и домаће главаре више од кнезова, што се тумачи, пре свега, структуром немањинске војске, која није имала потребе за власима. Тек пред крај деспотовине, 1452. године, констатује се постојање влаха у деспотовој војсци коју је предводио војвода Алтоман.¹

Због оскудности података и сазнања о власима деспотовине, сматрали смо да је потребно утврдити генезу турских кануна за влахе и извршити анализу влашких пописа из првих деценија турске владавине. Ако се има у виду континуитет влашког уређења и „закона влашког”, писаног и неписаног, онда први, најранији турски текстови, пописи и прописи, садрже у већој или мањој мери стање и прописе из доба деспотовине. Другим речима речено, вредност најранијих турских текстова је двострука, јер они одражавају две епохе и два друштвена уређења.

I

У другој половини XV века у северној Србији постојали су браничевски и смедеревски власи.

Браничевски власи се јављају као друштвена категорија у првом сачуваном а другом по реду извршеном попису области Браничево

¹ Уп.: Миленко С. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катунa*. Научно друштво СР Босне и Херцеговине. Посебна издања, књ. II. Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево, 1963, 99—100.

из 1467-8. године, у попису који је обављен за време управе и „са знањем“ Али-бега Михал-оглу.²

Али-бег Михал-оглу, опевани старешина акинџија и крајишник, био је први субаша области Браничева коју су Турци заузели 1458. године, а која је обухватала Браничево, Звижда, Пек, Лучицу, Хомаље, Ждрело, Раваницу и Ресаву. После битке код Пожежене, 8. новембра 1460. године, када је победио Михајла Свилојевића, Али-бег је постао санџакбег Видина, али је задржао браничевски субашилук. Од 1463. године био је санџакбег Смедерева, а 1467. постао је опет видински санџакбег и браничевски субаша.

У току управе Браничевом, Али-бег је имао око 180 влашких породица у дванаест села на својим добрима. У попису из 1467-8. год. наглашено је да се власи, насељени у шест села Али-беговог добра у Ждрелу и у пет села другог добра у Звижду, пописују по први пут. Само се за 22 влашке породице на трећем добру Али-бега, у Ресави, у селу Негоњини, не истиче да су пописани први пут и да су тек насељени. Уколико се не ради о пропусту пописа, Негоњина би било једино влашко село које су Турци затекли у области Браничеву. Пре пописа старешина влашких породица овог села уписан је влашки катун: „Од сваке куће (пека дају) један дукат и две овце, од којих једну с јагњетом а једног овна. Двадесет кућа су један катун. Од сваког катунa нека дају један шатор, један круг сира, три конопца и шест улара, једну мешину масла и једног овна. Од осталих, рајинских дајбина, ништа не дају. На пет кућа један војник (t. voynik) иде у војни поход“.³

Према до сада извршеним истраживањима турског законодавства за балканске влахе, овај текст је први турски катун намењен власима — војницима. У њему су садржане обавезе и права браничевских влаха — војника о којима не знамо много, чак ни то где их је Али-бег нашао. На основу њихових имена не може се закључити нешто одређено. Можда треба претпоставити да су доведени из Босне, из околине Сребренице или Зворника.⁴ Није искључено, међутим, да су растурене влашке групе из Браничева прикупљене и организоване по узору на групу у Негоњини.

² Архив Председништва владе у Истанбулу, Поименични попис вилајета Браничево, *Maliye defterleri* No 5 м. — Б. Бурџев, *Исписи из дефтера за Браничево из XV века*, Историјски гласник, 3—4/1951.

³ Б. Бурџев, нав. дело, 97—98. Реч је о с. Негоњини а не Нелиговини, како је читао Б. Бурџев. Његоњин је део атара у с. Тропоње (Тропоље). Уп.: Станоје М. Мијатовић, *Ресави*, Српски Етнографски Зборник, књ. XLVI, Београд, 1930, 236.

⁴ У време турско-угарских борби око Сребрника и Зворника, 1464. године, Али-бег је са својим акинџијама био у претходници војске Махмуд-паше Ангеловића, а његов брат, Скендер-бег Михал-оглу, одбрао је опседнути Зворник. Уп.: Ibn Kemal, *Tevârih-i İ Ali Osman*, VII. Defter, ed. S. Turan, Анкара 1957, 256—259. Према Ибн Кемалу и његовом извору Дурсун-беју, савременнику догађаја, Махмуд-пашину румелијску војску, која је хитала у помоћ опкољеном Зворнику, сачекали су власи („неверници те земље познати по имену власи“) у једној клисури на Дрини, на три дана пута до Зворника. Власи су

Браничевски власи имали су само примитивну организацију, што је, како ћемо видети, карактеристика свих влашких група које се насељавају на добрима турских војних старешина у XV веку. Дажбине које су, сходно кануну, давали Али-бегу, на чијим су добрима живели, обрачунате су у аспрама за свако село посебно. Раздељене на пописана домаћинства, ове дажбине износе: 74, 55, 40, 65 итд. аспри.

После оснивања смедеревског санџака Браничево улази у његов састав као засебан субашилук и кадилук. Браничевоки власи самим тим постају смедеревски власи, али у оквиру заједнице смедеревских влаха задржавају своје специфичности и сопствени канун.

Смедеревски власи се, према данас расположивим изворима, први пут помињу у попису Смедеревског санџака из 1476-7. године.⁵ Први, несачувани попис Смедеревског санџака обављен је вероватно одмах након пада деспотовине, 1459-60. године, јер су се пописи по правилу спроводили одмах после дефинитивног освајања једне области или државе, да би се могла извршити расподела земљишног фонда и да би се уопште успоставила турска власт. Други попис је, по свој прилици, обављен после пада Босне, или 1467-8., у исто време када је пописана област Браничево. Попис из 1476-7. године био би, према томе, трећи, ако не и четврти попис деспотовине после њеног уласка у границе османског царства. Тада је њом управљао Бали-бег Малкоч-оглу, који је 1475. године, због успеха у једном сукобу са деспотом Вуком Гргуровићем у Срему, добио уз смедеревски санџак и алапахисарски санџак као додатак.⁶

Попис из 1476-7. године има једноставну и логичну структуру. Иза страница које се односе на султанов хас уписан је посебно влашки канун, а после њега пописана је заједница влаха Смедеревског санџака на коју се тај канун односио и чији је друштвени и правни статус регулисао.⁷ Такав распоред проистиче из одредбе влашког кануна по којој смедеревски власи у фискалном погледу постају султанов хас, односно царски власи.

били наоружани сабљама и копљима и спремни за бој. У клисури су били постављени топови, а по истуреним местима стражари. Због такве ситуације, турске војне старешине су одржале саветовање и одлучиле да војска не иде даље правим путем већ да заобиђе око рудника Сребренице. То је први помен влаха у турским наративним изворима.

⁵ Архив Председништва владе у Истанбулу, Поименични попис Смедеревског санџака, *Tari defterleri* No 16.

⁶ Ибн Кемал, *op. cit.*, 399—405.

⁷ Канун се налази на стр. 6 б. Дефтер (попис) није сачуван у целини. Недостају му почетак са садржајем, уводом и датумом, првим странама и завршетак. Део пописа који се односи на влахе Смедеревског санџака сачуван је у потпуности, а налази се на стр. 7а—151а. Проучавајући овај настарији сачувани попис Смедеревског санџака, Хазим Шабановић је утврдио време када је попис могао бити састављен — између 1476. и јануара 1478. године. Уп.: Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда*, књ. I, св. I. Катастарски пописи Београда и околине 1476—1566, Београд, 1964, 3—4. Пошто попису недостаје увод, не располажемо подацима о емину — пописнику и о писару.

После пописа влаха по кнежинама и примићурствима, по насељима у којима су живели и по именима старешина породица, пописан је онај део смедеревског санцака који је био настањен подложним сељаштвом, рајом, другим речима, део у коме је било успостављено тимароко уређење.

Канун из 1476-7. године о смедеревским власима има много развијенији законски текст од кануна о браничевским власима из 1467-8. године. Он садржи прецизне одредбе о обавезама и правима влаха-војника и бројне реминисценције на њихово претурско право. Ми га саопштавамо у преводу на српски језик, издељеног на чланове, при чему смо сваки члан означили бројевима. Као што се може видети из приложеног факсимила, чланови су у оригиналу одвојени белинама. У коментару канунског текста вршили смо поређења са кануном о браничевским власима и са кануном за херцеговачке влахе из 1477. године, који је савремен смедеревском влашком кануну.⁸

Канун влаха

1. За једну филурију која се узима о неверничком Божићу по 45 аспри. А за једног овна по 15 аспри. За једну чергу, два овна, два круга сира, два копошца и три улара, који се узимају од сваког катунa, а катун је заједница кућа⁹ која даје педесет филурија, с куће на кућу три аспре. Тако сви поменути ресуми износе од сваке куће 63 аспре. Скупљају се на Божић.

2. Осим овога, од сваке куће која даје филурију узима се по 20 аспри у пролеће, на дан звану Хизир Илијас¹⁰, за једну овцу с јапњетом, што све износи 83 аспре.

3. Сада су постали хас. Узима се за беглук.

4. Новчане глобе за мање прекршаје, које су одређене да износе пет аспри, а даје их свака кућа која даје филурију, додељене су санцак-бегу.

5. Санцакбезима дају још на оваких педесет филурија једног коморници, што значи слугу, а на пет филурија једног војника. Он један месец обавља службу.

6. Младаришту и овчаришту не дају.

7. Солар међу њих нека не улази.

8. Катран, луч и даске не доносе.

9. Нека се не нагоне да чувају тврђаве.

10. Нека не праве кућу санцакбегу.

11. Нека не косе ливаду.

12. Нека се не гради санцакбегу кућа у влашким селима.

⁸ Канун за херцеговачке влахе идентичан је са канунима за влахе Павловића земље из 1485. године и за влахе у подручју тврђаве Маглај из 1489. године. Уп.: *Kanuni i kanun-name, Monumenta Turcica I*, Сарајево, 1957, 12—14.

⁹ *T. Ve elli filüri virür ev ki bir katuna'dir.*

¹⁰ *T. Hızir İlyas günü.* Одговара у потпуности нашем Бурбевдану, сточарском празнику и празнику пролећа.

13. Нека не доносе дрва.
14. Примићурска служба примићуру нека се не узима без кривице.
15. Нека не буде зарука, што значи, нека се не уговарају.¹¹
16. И док не добу пред кадију нека се не узима крвнина.
17. И нека се не питају за оно што је у непријатељској земљи.

Коментар кануна

Обавезе смедеревских, браничевских и херцеговачких влаха разликују се на првом месту у погледу времена сакупљања влашких дуката — филурија — и осталих дажбина. Смедеревски власи имали су два термина, Божић и Бурђевдан. У кануну за браничевске влахе термин се не помиње. Херцеговачки власти давали су и филурију и све остале дажбине о Бурђевдану.

Божић (т. Војик) као термин сакупљања већине дажбина смедеревских влаха очевидно није одредила турска власт. Он је преузет из претурског периода са својим народним именом. Рождество Христово (Т. Мілад-ј Исâ) појавиће се у доцнијим канунима за смедеревске влахе. За разлику од влаха који су давали већину дажбина о Божићу, раја смедеревског санцака давала је тада само новчану противувредност за једна кола дрва по домаћинству, што је била турска варијанта довоза дрва, дужности меропаха из времена Немањића.¹² Од 1516. године уведена је за смедеревску рају новчана дажбина за клање божићне печенице, тзв. „божићни ресум“.¹³

Извесна разлика постојала је и у самим обавезама, у њиховом обиму и распореду па сваку влашку кућу и у претварању натуралних дажбина у новчане противувредности.

Свака влашка кућа давала је једну филурију, подимни дукат, с тим што се само код смедеревских влаха у кануну прецизирало да се за једну филурију узима 45 аспри, а толико је седамдесетих година XV века стварно вредео један млетачки дукат. Смедеревски влашки канун је очевидно редитован у време пописа, јер је шездесетих година XV века дукат вредео 40 аспри.

Подимни дукат био је обавеза балканских влаха — војника. Представљао је значајан приход владара, односно феудалца династа коме су власи припадали. Та обавеза се у изворима за прву половину XV века помиње ретко, али на начин који дозвољава уопштавање.¹⁴ У сваком случају, да подимни дукат није био претурска обавеза коју су смедеревски власи прихватили као свој „закон“. Турци би га теško могли наметнути. Они су у наше земље дошли да би у њима оста-

¹¹ Т. Ve zaruka olmiya uâni şart konulmiya.

¹² Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, 636.

¹³ Архив Председништва владе у Истанбулу, Поименични попис смедеревског санцака из 1516. године, Тари defteri No 1007.

¹⁴ Искрпан преглед ових извора даје М. Филиповић, нав. дело, 102, 104—105.

ли, а могли су се одржати само уколико прихвате или олакшају постојеће дажбине. И сам период од успоставе турске власти до пописа 1476-7. године није био погодан за увођење нових помета на влахе, због угарско-турског ратовања и масовног бежања српске раје са турске на угарску територију.

На основу пописа смедеревских влаха из 1476-7. године може се сагледати основна разлика која је постојала између влаха — дукатника и њихових старешина, примићура и кнезова. Сваки влашки дим, што значи инокосна породица или задруга окупљена око једног огњишта, добијао је у време насељавања по једну баштину — парцелу државне земље — на наследно обрађивање и коришћење, под условом да плаћа дукат. Од дуката су биле ослобођене баштине практично наследних влашких старешина, примићура и кнезова, што се не спомиње у катуну али се консеквентно спроводи у попису, где се те баштине посебно пописују. Принцип један дим — једна баштина — један дукат, конзервирао је успостављене земљишно-својинске односе и успоравао распарчавање баштина.

Ако се суди по попису, власи дукатници у Смедеревском санџаку имали су у опромној већини комплетне баштине. Изузетак представља 35 удовичких баштина које су давале мање од дуката — обично 30 аспри. У попису се води рачуна о овакој удовичкој баштини и наглашава када се дукат узима у целом износу а када у умањеном. Тако је за Влахињу, жену Степана у селу Дражиповићу, стављена примедба: „Њен муж је туцак (ратни заробљеник.). Има баштину. Дукат се узима“.¹⁵ Најчешће је пописник уз име удовице стављао примедбу: „Једна баштина. Даје дукат“. Пописник, међутим, није објаснио зашто су 35 удовица плаћале мање од дуката за своје баштине. Може се помислити да оне нису имале радну снагу за обраду и коришћење целе баштине, односно да се дукат давао као тајам за коришћење а не за држање баштине.

Херцеговачки и браничевски власи давали су од сваке дукатничке куће једну овцу с јагњетом и једног овна. Херцеговачким власима се процењивала вредност овце с јагњетом на 12 аспри а овна на 15 аспри. Смедеревски власи су уз подимни дукат давали 15 аспри за једног овна, а за овцу с јагњетом 20 аспри, али не о Божићу већ о Бурбевдану. Дукат је био падохнада коју је давао подложни влашки дим за бављење земљорадњом, а ован и овца с јагњетом за бављење сточарством на државној земљи или на добрима крупних феудалаца.

Подизање катунa, станова и бачија, напасане и напој стоке и уопште коришћење земљишта за колективно сточарство било је такође регулисано једном одредбом влашких катунa. Поклоне и обештећења давала је владару или крупном феудалцу заједница од двадесет дукатничких кућа код браничевских влаха, а од педесет код смедеревских влаха — војника. Поклони су се у време када су настали давали у натури, а 1476-7. године прерачунавали су се у новац и де-

¹⁵ Стр. 166 пописа смедеревских влаха из 1476-7. године.

мили на педесет кућа. Из смедеревских влашких кануна, првог и осталих, јасно се види да је влашка кућа, влашко огњиште званична пореска јединица у турском фискалном систему, док је катун помоћна јединица која служи приликом обрачунавања и расподеле колективних обавеза. У том значењу обрачуноске дажбинске јединице катун се задржао као термин у смедеревским влашким канунима, док у браничевским канунима за XVI век ишчезава.

Упадљива је разлика у броју дукатничких кућа које чине браничевски и смедеревски катун. Може се помислити да је у браничевском кануну одредаба прилагођена броју влашких огњишта у селу Негошину, јер је то село настало управо насељавањем једног катуна. Међутим, браничевски катун од двадесет дукатничких кућа потиснут је веома брзо из употребе јер га је заменио смедеревски обрачуноски катун од педесет кућа. Обрачуноски катун од педесет кућа није никаква новина у животу влаха нити је пропис о величини катуна који су Турци завели приликом освајања наших земаља.¹⁶ Он спада у традиционалне влашке прописе јер се помиње у првој половини XIV века у влашким законима Светостефанске хрисовуље („да дају од педесет овцу с јатњетом“) и Арханђеловске хрисовуље („да дају на свако лето од 50 овцу с јатњетом“).

Браничевски катун даје једну чергу, један крут сира, једног овна, три конопца, шест улара и једну мешину масла, што значи колективне натуралне дажбине чија се вредност не прерачунава у новац и не распоређује на сваку дукатничку кућу. Смедеревски катун би требало да даје више него двојне обавезе од браничевског. Међутим, он даје исто једну чергу, два круга сира, два овна, два конопца и три улара, с тим што све поменуте дажбине подељене на равне делове између педесет дукатничких домаћинстава износе три аспре по домаћинству. Другим речима, све те дажбине вределе су 150 аспри. Код херцеговачких влаха канун не помиње изричито катун већ каже да власи на оваких педесет кућа дају два овна или, као њихову вредност, шездесет аспри и једну чергу или њену вредност — стотину аспри. Није објашњено како се тих 160 аспри могу поделити на педесет кућа, те се стиче утисак да је реч о колективним дажбинама.

За смедеревске влахе прецизира се да све дажбине — 45 аспри за филурију, 15 аспри за овна, 3 аспре за катунско сточарство, укупно 63 аспре — дају о Божићу. Они затим о Бурђевдану треба да дају још 20 аспри за једну овцу с јатњетом, што све заједно износи 83 аспре. Како видимо, све влашке обичајне дажбине имају званично повчани вид, подимном дукату се одређује тачна вредност у аспрама, свим дажбинама се зна време узимања (божићне и бурђевданске дажбине) а колективна дажбина за катунско сточарство се тачно обрачунава за свако домаћинство. Све то није консеквентно спроведено у херцего-

¹⁶ Уп.: М. Филиповић, нав. дело, 48.

вачком влашском кануну, а браничовски канун, који за само девет година претходи смедеревском, уопште не даје еквиваленте влашких обавеза у аспрама. Стога се може помислити да су смедеревски власи имали и пре доласка Турака одређенији закон од херцеговачких влаха.

Истовремено, кануном се одређује да и влашки дукат и остале божићне и Ђурђевданске дажбине смедеревских влаха улазе у султанов хас, у државну благајну. Ова одредба је актуелна, донета 1476-7. године, и због ње је по свој прилици и редигован смедеревски влашки канун. Смедеревски санџакбег, који је, како изгледа, дотле уживао влашке дажбине и можда само део од њих уступао влашким старешинама, остаје врховни војни старешина влаха. Њему се због тога додељују новчане казне, глобе за мање прекршаје, јер је он, као врховни војни старешина, одговоран за ред и поредак међу власима и уопште међу људима којима заповеда. Веома је карактеристична и у осталим, и савременим и доцнијим влашким канунима петоновљива одредба по којој свака влашка кућа даје пет аспри на име тих новчаних казни. Тиме се санџакбегу обезбеђује сигуран приход, сразмеран броју влашких кућа. Треба нагласити да канун не одређује у којој мери влашке старешине, кнезови, учествују у овом приходу санџакбета, а природно је да учествују, јер се ред одржава помоћу њих. У доцнијим канунима прецизира се да кнезовима припада десетина од новчаних казни и глоба за мање прекршаје влаха. За нас је одредба о разрезу новчаних казни на све влашке дукатничке куће подједнако, у износу од пет аспри, доказ да се смедеревски санџакбег, непуних двадесет година од пада деспотовине, само симболично мешао у судска права влашких старешина, и да су кнезови влашке судије на територији кнежевине. Ова одредба истовремено указује да турска власт није омапрала ни село ни катун одговорним за јавни ред и поредак већ влашку породицу или, боље рећи, влашку задругу, и то само дукатничку, док старешинску изузима. Старешине потпадају под турску власт и турски суд. Турска власт цити је хтела нити могла да улази у стварну и свакодневну проблематику одржавања реда и кажњавања битнијих прекршаја влашког дукатничког становништва, што је препустила кнезовима, а задовољила се да овом представнику, у конкретном случају санџакбегу, обезбеди приближно реалан проценат учешћа у приходу који се казнама остваривао. У доцнијим канунима за смедеревске влахе, који у погледу судства нису прецизни као први канун, само стоји да се глобе узимају „према кануну“, што је сасвим неодређена формулација која може да обухвата влашко обичајно право или кривични кодекс Мехмеда Освајача. У браничевском и херцеговачком влашском кануну уопште се не помињу глобе од мањих прекршаја.

Прелазак у статус султанских влаха 1476-7. године значио је да смедеревске влахе евидентирају „пољесници из престонице и да влашке дажбине скупљају султанови људи. За њих је свака дукатничка